

Szexualitás és pszichiátria

Dr. Pintér Emil monológja

*Az interjút készítette és
monológgá szerkesztette:
Hadas Miklós*

Pintér Emil 1953-ban szerezte meg orvosi diplomáját Budapesten. 1956-ban Svájcba menekül, ahol kórházi segédorvos, amíg le nem teszi az orvosi államvizsgát Bernben 1962-ben. Ezután az ottani egyetemi klinikán tanársegéd és docens. 1970–1975 között a Sanatorium Kilchberg igazgatófőorvosa, majd 1995-ig pszichiátriai magánpraxist folytat Zürichben. Gyógy-szertani kutatásokban vesz részt, mellékál-lásban igazságügyi orvos szakértő, és tagja Zürich kanton Törvényszéki Bizottságá-nak. 1996-ban visszatér Magyarországra, ahol gyógyító és oktató tevékenységet foly-tat, mellette igazságügyi orvos szakértő.

FONTOSABB MUNKÁI

- (1969): *Wohlstandsflüchtlinge*. Basel: Karger Verlag.
- (1981): *Von den Krankheiten der Seele*. Aarau: AT Verlag.
- (1986): *Der helvetische Alptraum*. Zürich: Satyr Verlag.
- (1994): *Nähe und Distanz in der Psychotherapie*. Zürich: Satyr Verlag.

Budapestben születtem, 1929-ben. Újpesten nőttem föl, és az újpesti gimnáziumban érettségiztem 1947-ben. Apámnak volt egy kis drogériája, egyedül dolgozott. Azt mondhatom tehát, hogy a kispolgárság köréből származom. Vallásos indíttatású voltam, római katolikus, csüggttem Mindszenty minden szaván. Ezért nem volt meglepő, hogy a Független Kisgazdapártnál kötöttem ki, amelynek volt Újpesten és Rákospalotán ifjúsági szervezete. Én minden szerdán ott voltam a gyűléseken mint középiskolás, majd megválasztottak gazdasági referensnek, s akkor már ott ültem az elnökségben. Aztán beindult a *Független Nemzet* című lap, amelybe rendszeresen írtam különböző gazdasági, pszichológiai, szociológiai témákról. A Párt ifjúsági szervezetében 1951-ig folytattam a munkámat, de az már kemény dolog volt, mivel a társaságból többeket letartóztattak. Én szerencsére elég óvatos voltam, a papírok nagy részét megsemmisítettük, elégettük, a maradékot pedig elástam, később kerestem, de nem találtam.

Summa summarum: akkoriban kezdtem el olvasni politikai irodalmat. Az olvasmányaimról jegyzeteket készítettem, és például az ötvenes évek elején írtam egy munkát, aminek az volt a címe, hogy „Mi a harmadik út?”. Németh Lászlót személyesen is ismertem később, mint páciens, hiszen ő akkor már nagyon beteg volt. Ő volt a fő a „magyar forrás”. Persze mások is, mint például Parragi György, de ő aztán 47–48 után elcsú-

szott balra. Fontos volt számomra az *Irodalmi Újság* és a körülötte csoportosuló társaság is. Háy Gyulát később ismertem meg, ő Zürichben halt meg 1973-ban, és az utolsó napjaiban én voltam az orvosa.

Az ötvenes évek elején a csoportmunka egyébként úgy nézett ki, hogy összejöttünk hetente egyszer magánlakásokon, úgy öten-hatan. De amikor már elég sokan voltunk, mondjuk, hetvenen-nyolcvanan, akkor már csak én ismertem mindenkit. A kommunisztáktól tanultuk ezt a sejtrendszert. A dolog úgy nézett ki, hogy például vasárnap délelőtt, tíz órakor összejöttünk minálunk, a 9 órai mise után. Nem mindenki volt katolikus. Ez nem volt olyan fontos. Én mindig azt mondtam, hogy mindenkit szeretettel látunk, aki a keresztény szellemet a marxista ideológia ellenszerének tekinti. Nem voltam buzgó ember, aki mindig gyónt, a liturgia meg ilyesmi pedig kifejezetten untatott. Mindenkinek volt valami házi feladata. Például az egyik Szókratész gondolatait ismertette, a másik is elolvasott egy könyvet, a harmadik is. És mindig megbeszéltünk, hogy a jövő hétre vagy a következő két hétre milyen feladatokat osztunk el. Ilyen jelszavaink voltak: a filozófia része a lélek szellemisége, az akarat szabadsága. Gazdasági tekintetben a kisüzemi termelést, az ipar decentralizálását tartottuk fontosnak. Én már akkor érdeklődtem Svájc iránt, ahol a kisipar, a kisüzemi gazdálkodás el volt terjedve. S amikor hallottuk a kommunisztáktól, hogy a vidék szocialista urbanizálása, akkor mi előálltunk a „kapitalista urbanizálás”, a „kert-Magyarország”, „Budapest mint kultúrcentrum” téziseinkkel. Egyébként senki sem volt idősebb közülünk huszonkét évesnél. Többnyire egyetemisták és középiskolások voltunk.

1951-ben aztán lebukott a társaság. Nem miattunk, hanem azért, mert az egyik tagunk benne volt egy úgynevezett „fegyveres összeesküvésben”, ami állítólag az orosz intézetben szerveződött. Házkutatást tartottak náluk, és őt meg a barátnőjét letartóztatták. A végén hetvenkét embert tartóztattak le, négyet kivégeztek ötvenegyben, kettő közülük az osztálytársam volt. Érdekes módon ezek nem voltak benne a mi csoportunkban. Ezt követően ez a kör gyakorlatilag megszűnt, mert féltünk.

Az orvosegyetemre különben simán fölvettek, fölvételi vizsgával. Voltunk ezerháromszázan, azt mondták, hogy kétszázötvenet vesznek fel, de ténylegesen ötszáztizennyolcat vettek föl, kétszázötvenet regulárisan, a többit protekcióval. Nekem jó volt az eredményem: az első tizennyolc között voltam maximális pontszámmal, és 1953-ban, a reguláris tanulmányi idő letelte után megkaptam a diplomámat. Tulajdonképpen úgynevezett „Rákosi diplomát” kellett volna kapnom, mert végig színjeles voltam, de én úgy mondtam „politikailag passzív” voltam, mivel előfordult, hogy nem tapsoltam, vagy nagyon hamar abbahagytam, esetleg nem támogattam kellő lelkesedéssel a „munkára, harcra kész” akciót és így tovább. De hát ez különösebben nem zavart, hiszen volt egy-két kitűnő, részben nemzetközileg elismert szakember az oktatói karban. Ők elismertek minket, mi tudtuk, hogy ők hogyan gondolkodnak, ők tudták, hogy mi hogyan gondolkodunk. Megtanultunk egy második nyelvet, tudtuk, hogyan lehet megértetni magunkat egymással úgy, ha közöttünk van egy kommunista. Végül is túl lehetett élni azt a hat és fél esztendő.

A végzés után sikerült Budapesten maradnom: az Országos Idegsebészeti Tudományos Intézetbe kerültem. Csakhogy én kezdettől fogva újságíró vagy pszichiáter akartam lenni. Németh László volt az eszményképem. Ám a fordulat évét követően beláttam, hogy nemzetközi szakmát kell választanom, mert nem biztos, hogy Magyarországon fogom leélni az életemet. De akkoriban nem volt könnyű pszichiáterre válni, az embereket szigorúan lekádereztek. Az ötödéveseket behívták a minisztériumba, mindenkit egyenként, és megkérdezték, hogy mi akar lenni. Ezt fölírták, de végül is nem az lett, amit választott volna, hanem az, ahová küldték. Nekem azt mondták, ha pszichiáter akarok lenni, elmehetek Sátoraljaújhelyre vagy Békés megyébe.

Kilenc hónap elteltével aztán, volt tanárain segítségével, köszönhetően, sikerült beke-
rülöm a József Attila Kórházba. Később ebből lett a főváros pszichoterápiás centruma.
Ez egy szép neobarokk épületet volt, eredetileg József Ferenc királyi herceg lakott benne
a kilenc gyerekével. Szinétár Ernő volt az igazgató. Szinétár pártember volt, egykori pszi-
choanalitikus, aki a sorok között átadta nekünk a pszichiátriai és főleg a pszichoanalitikus
gondolati kincseket. Sokat tanultam tőle. Az adjunktusa volt Pintér István, Hidas György
alorvosként dolgozott nála. Szinétár engem nagyon szeretett, és betett az úgynevezett
protekcións betegek osztályára, ahol az akkori magyar társadalom krémjét kezeltük. Ott
volt Németh László, Zelk Zoltán, Dobi István, az akkori elnök, József Attila nővére,
Ratkó Anna. Jelenleg a Fotex igazgatója lakik az épületben, kicsit kicsinosították...

Aztán jött ötvenhat. Rövidre fogva: november huszadikán fölkerekedtem, és néhány hét
múlva négyezer-harminckettedik magyarként sikerült bejutnom Svájcba. Eleinte igen
lelkesen fogadtak minket. Amikor kiértünk, mindenütt magyar zászlókat lehetett látni.
Különösen gyakori volt, hogy kis magyar zászló lengedezett az autókon. Az emberek
tele voltak segítőkészséggel: régi ruhát osztogattak, egy-öt frankot adtak a kezünkbe a
lágérban. Hat hétig voltam egy táborban, aztán Zürichbe kerültem fizetetlen orvosnak az
egyetemi klinikára, de csak hat hétre, mert utána kaptam egy fizetett állást egy kis hely-
ségben. Ott voltam aztán két évig asszisztens. Az álláshoz járt lakás, ellátás, mosás,
vasalás, minden. Nem volt magas a fizetésem, ha jól emlékszem, bruttó hatszáz frankot
kaptam. Egy elemi iskolai tanár ott a faluban olyan kilencszáz frankot, egy gimnáziumi
tanár úgy ezeröttszáz, egy főorvos hármezeret keresett akkor.

Önálló orvosi praxist nem nyithatott az, akinek csak külföldi diplomája volt, jóllehet
kórházban akár főorvos-helyettesi beosztásban is dolgozhatott, ha volt egy felettese.
Ezért a többi odakerült magyar orvossal együtt elkezdtem ostromolni az egyetemek
dékánjait, az orvosok egyesületét, a Szövetségi Tanácsot, a sajtót, hogy a szokásos
adminisztratív nehézségek nélkül jussunk svájci diplomához. 1960-ban végre ered-
ményre jutottunk: a Szövetségi Tanács hozott egy rendeletet, hogy amennyiben a dip-
lománkat érvényesnek találja egy bizottság, és biztosítva van a menekült státusunk,
nem kell letennünk a svájci érettségét, valamint az úgynevezett orvosi prépedeotikákat
sem, csak a klinikai vizsgákat. Ezekből is összejött huszonnégy, amelyeket végül is
1962-ben, Bernben tettem le.

Az államvizsga után bekerültem a berni Egyetemi Klinikára, ugyancsak segédorvos-
nak. Ez már bizonyos nemzetközi tekintéllyel bíró egyetemi intézmény volt. Ide úgy
sikerült bejutnom, hogy még az államvizsga előtt beültem egyszer a poliklinikán egy
pszichiátriaórára, amit a klinika igazgatója tartott. Érdekes volt az előadás, nem mintha
nekem főleg pszichiátriát kellett volna tanulnom, jobb lett volna inkább beülnöm a gyer-
mekgyógyászatra vagy a nőgyógyászatra, de én meg akartam ismerni a professzort és a
módszereiket. És amikor ötödször, hatodszor voltam ott, az egyik szünetben odavágód-
tam hozzá, és mondtam: professzor úr, én egy magyar menekült orvos vagyok, én már
Magyarországon végeztem ennyi meg ennyi pszichiátriát, Svájcban itt és itt dolgoztam,
és hogy az államvizsga után vajon nem kaphatnék-e egy állást a klinikán. Elővette a
noteszt, és azt mondta: a félévet június végén fejezzük be, jöjjön be július másodikán.
Bementem, és lett állásom. Ennyi volt az egész.

Nagy állásinség volt akkoriban, másrészt ő már valamelyest ismert engem, mivel az
egy kis évfolyam volt – olyan huszon-egynéhányan lehettünk. Az is előfordult, hogy elő-
adás után együtt mentünk el kávézni. Szóval így kerültem be, és ott maradtam kilenc
esztendeig. Először a klinikán, aztán a poliklinikán, előbb főasszisztensként, majd ad-
junktusként. 1969-ben hirdettek Zürichben egy állást, egy kétszázötvenöt ágyas magán-

klinikára kerestek igazgatót. Én megpályáztam és megkaptam. Ott dolgoztam 1975 közepéig, közben Zürichben mellékállású magánpraxisom volt.

A svájci állampolgárságot csak 1980-ban kaptam meg. A svájci demokráciának az az érdekessége, hogy a politikai intézmények csatornái párhuzamosan futnak: községi, kantoni és szövetségi szinten. Mindhárom szinten teljesülnie kell a megszabott feltételeknek. És vannak olyan kantonok, amelyek hosszabb időt követelnek, mint az államszövetség, és vannak olyan községek, amelyek szintén nagyon hosszú időt követelnek. Ez volt az egyik oka annak, hogy ennyit kellett várnom az állampolgárságra. A másik ok az volt, hogy 1964-ben egy régi pesti évfolyamtársam küldött nekem két szép magyar almát és egy üveg barackpálinkát. És két magyar mérnök, akik útban voltak Párizs felé egy atomfizikai kongresszusra, telefonált nekem, hogy vegyem át ezt a csomagot. Oda mentem és átvettem, ám ezt a két embert a svájci politikai rendőrség figyelte. Tudták, hogy jön két magyar mérnök, akik egy franciaországi atomkonferenciára utaznak. Gyanús volt nekik, hogy nem embargótörők-e vagy isten tudja, micsodák... A hidegháború kellős közepén voltunk, és ők másfél órán keresztül együtt voltak velem abban a berni szállodában. Emiatt később behívtak a rendőrségre, kikérdezték, hogy kik ezek az emberek, ismerek-e más ilyeneket. Egyszóval: kommunistagyanús lettem számukra – mondanom sem kell, teljesen alaptalanul. Érdekes módon különben, amikor Svájcban életrajzot kértek tőlünk, menekültektől, ezt csak a Svájcba való belépéstől kezdve kellett megírniunk, mert ami előtte volt, azzal kapcsolatban úgy viselkedtek, mintha meg sem történt volna. Gondolták, úgyis mindenki azt hazudozik össze, amit akar, s az őket nem érdekli.

Ez az attitűd viszont kiváló alapot adott a gyanúsítgatások számára. Úgyhogy az ügyem egészen 1979-ig húzódott. Nekem azonban semmilyen közvetlen szakmai hátrányom nem származott ebből. A szakmában senkit nem érdekelt ez a dolog, és nem is hiszem, hogy tudtak volna róla, mivel a rendőrségi megfigyelés minden mástól függetlenül zajlott. A politikai rendőrség cédulákat készített az emberekről, Magyarországon ezt úgy mondanánk, hogy káderlapokat. Amikor a nyolcvanas évek végén Svájcban a parlament elé került ez a dolog, kiderült, hogy több mint kilencszázezer emberről vezettek káderlapot – mégpedig elképesztően piszlicsáré dolgokról. Mindez annyiból volt botrány, hogy hogyan foglalkozhat egy állam ennyire jelentéktelen dolgokkal, amikor ez rengeteg pénzbe kerül. A parlament ezért eldöntötte, hogy mindenkinek meg kell kapnia a káderlapját. Én is megkaptam. És olyan hülyeségek voltak benne, hogy B-ből utazom A-ba, és közben megszálltam a hotel X-ben.

Ugyanakkor az az ünneplés, amiben 1956-ban részünk volt, gyorsan elapadt, és mi is elsüllyedtünk a külföldiek nagy tömegében. És Svájcban a külföldiek, főleg az első időkben, dél-olaszországi vendégmunkásokból álltak, majd jöttek a spanyolok, jugoszlávok. Aztán fél év múlva már nem azt mondták, hogy magyar, hanem azt, hogy külföldi – és az már mindegy volt, hogy milyen. Én például, magyarként akcentussal beszélek németül. Amikor eleinte elmentem vásárolni vagy a borbélynál megszólaltam, automatikusan olaszul válaszoltak. Ebben benne volt az is, hogy szegény és idejött dolgozni pár évre, egy kicsit megszedi magát, aztán majd hazamegy. Tőlem folyton azt kérdezték, mikor megyek haza, meg hogy nincs-e honvágyam meg ilyesmi. Kétségtelen, különösebb magyarellenességet nem láttam, de volt valami tartózkodás, valami bizalmatlanság a külföldivel szemben. Ez hasonló ahhoz, ami Magyarországon – mondjuk – egy ukránnal szemben érzékelhető: nem a mi fajtánk, inkább rosszabb, mint mi, inkább ő tanuljon tőlünk, de mindenekelőtt időben menjen haza. Valami ilyesféle mentalitással találkoztunk. Ez egyébként rögtön megszűnt, ha a kapcsolat személyessé vált. Én sem páciens, sem kolléga részéről nem találkoztam ilyen mentalitással.

Hadd meséljek el két esetet. Fiatalabb korban volt egy bogárhátú Volkswagenem.

Megyek az országúton, ott van egy garázs, és látok ott egy Rovert kiállítva, speciális karosszériával, egyedi karosszériája volt, gondolom, ez biztosan drágább, mint a sorozatgyártás. Ott van a garazsista. Megkérdezem, hogy mennyibe kerül ez a kocsi. Odafordul, rám néz, s azt mondja: magának biztosan túl drága. Vagy egy másik példa: akkor már főorvos voltam, két faluval arrébb vettem egy házat – akkoriban már nem voltam szegény ember. A faluban, ahová beköltöztem, meghívtak bennünket egy ünnepségre, amelynek keretében fogadták az új lakókat. Leültettek minket. Az egyik oldalamon is egy svájci, a másikon is egy svájci, aztán megint egy újonnan odaköltözött, megint egy svájci – és így tovább. Egy hölgy ült mellettem. Kérdezi, honnan jöttem, honnan költöztem ide. Mondom, honnan, de hozzáteszem: eredetileg Budapestről. – Aha, magyar. – Igen, mondom, ötvenhatos menekült. – Á, menekült. Hogy érzi magát? – Köszönöm. – Hol dolgozik? – Mondom: szanatórium, Kirlchberg. – Ki a főnöke?, kérdi. Mondom: én vagyok az igazgató. – De ki a főnöke??, teszi föl még egyszer a kérdést, mint aki nem hisz a fülének. Csönd. – Hol lakik?, kérdezi megint. – A Fachstrasse 47-ben, válaszolom. – Van ott egy albérleti szobája? – Nem, mondom, hat szoba van a házamban. Csönd. Utána többé nem szólt hozzám. Azt hitte, cukkolom őt. Ez nem passzolt bele a menekült imázsába. A menekült ugyanis szerintük szegény, nem tudja a nyelvet, támogatásra szorul. Ha azt mondtam volna, hogy rossz körülmények között élek, talán adott volna néhány frankot. De az, hogy itt van egy külföldi, aki tíz-egynéhány éve él köztük, egy szanatórium igazgatója, és házsbóbas családi háza van a faluban – az nem fért a fejébe.

Én megpróbáltam összehasonlítani a menekültek sorsát a különböző társadalmakban, s az az érzésem alakult ki, hogy Svájc nem tekinti magát bevándorló országnak. Akik oda mennek, mindenekelőtt munkaerőnek számítanak, nem pedig jövőbeli polgárnak. Ezért, ameddig lehet, védekeznek ellenük, hiszen nekik is komoly problémáik vannak a nemzeti identitásukkal. Négy nyelvük van, négy kultúrához tartoznak, és egyik sem kizárólag az övék. De ez nem jelenti azt, hogy egy bevándorló nem tud ott dolgozni. Eről szó sincs, mivel a munkáját elismerik. Az idegenségérzés azonban megmaradt bennem az utolsó napig. Magánkapcsolataink született svájciakkal nemigen voltak. Akikkel összejártunk, sportoltunk, bridzseltünk, többnyire idegenek voltak. Magyarok és más külföldiek: osztrákok, németek, amerikaiak. Az első generáció ugyanis egész életében idegen marad. A második generáció már nem idegen. Nekem ott született a két fiam, nekik nincs akcentusuk, ők svájcinak vallják magukat, bár az egyikük hat-hét éve Magyarországon él, mivel itt jobban érzi magát.

1970. január elsejétől az egyik legnagyobb magánklinika igazgatója lettem. Ez a váltás úgy történt, hogy az egyik vasárnapi újságban találtam egy hirdetést, írtam rá egy hatnyolc soros levélkét, hogy engem ez az állás érdekel. Pár nap múlva jött a telefon: fölvettem a cég tulajdonosa. Rám harapott az öreg, és ott is maradtam öt és fél évig, bár még volt mellette egy mellékállású magánpraxisom is. Tulajdonképpen két magyar kezében volt a klinika, úgyhogy a tulajdonos mindig mondta is: ne szellőztessük olyan sokat, hogy magyarok vagyunk, higgyék csak azt, hogy svájci vagyok. Persze azért megtudták, hogy magyarok vagyunk, úgyhogy a világ legkülönbözőbb részéből jöttek hozzánk magyarok. Mint már említettem, kétszáztizenöt ágyunk volt, volt öt másod orvosom, másfél pszichológusom és hatvanhét ápoló. Az egyéb személyzettel együtt százötvenen voltunk. Aztán végül is azért mentem el onnan, mert csak úgy tudtuk az ápolónők számát biztosítani, hogy több magánklinika együtt alapított egy közös nővériskolát, amelynek a működtetését kilencven százalékban átvette a kanton. A megalakult iskolabizottságban kompetenciakérdések kapcsán viták támadtak. Nem tudtuk eldönteni, kinek volt joga kvalifikálni a nővéreket: a főorvosnak, a gondnoknak vagy pedig a kórházat fenntartó

részvénytársaság elnökének. S mivel akkor patthelyzet alakult ki, s éppen én voltam az iskolabizottság elnöke, jobbnak láttam lemondani.

Persze volt más gond is. Volt néhány gyógyszergyár, mely úgymond reklámcélból rendszeresen nagyobb mennyiségű gyógyszert adott. Ez nekünk könyvelés szempontjából ingyenes volt, viszont ha a beteg megkapta, akkor el lehetett számolni patikai áron, úgyhogy ezzel a klinika jövedelemhez jutott. Emellett, ha mi konkrét vizsgálatokat végeztünk a gyárnak, azt honorálták. A gazdasági vezetés azt szerette volna, hogy mi ezeket a gyógyszereket nyomjuk, illetve azokat a gyógyszereket adjuk a betegeknek, amelyek lejárát előtt vannak. Folyton azt mondták, hogy ne rendeljünk sok gyógyszert, mert a gyógyszer nem kamatozik, a pénz a bankban kamatozik. Ezeket a szempontokat részben persze el lehetett fogadni, hiszen minket akkor senki nem támogatott, abból éltünk, amit beszedtünk a betegetől, amit ők, illetve a betegsegélyező biztosítók fizettek. De én zárt körben elmondtam, hogy ez nem etikus magatartás, és én tartani fogom magam az orvosi szempontokhoz, így csak annyira tudom ezt az irányelvet betartani, amennyire az az orvosi terápiás szempontokkal összeegyeztethető. Nem volt nehéz elmennem, mert akkor már százhét privát páciensem volt, azokat magammal vittem, s abból már meg lehetett élni.

Ezt követően Zürichben nyitottam főállású praxist, jóllehet még mindig nem voltam svájci állampolgár, de mivel 1962-ben lettem az államvizgát, ezzel teljes jogú orvosá váltam Svájcban. Állami feladatokat nem vállalhattam, például tisztiorvos, katoniorvos vagy törvényszéki szakértő egyelőre nem lehettem. Ez utóbbira aztán 1980-ban került sor, amikor megkaptam az állampolgárságot. Abban a pillanatban kineveztek törvényszéki szakértőnek, törvényszéki bizottsági tagnak meg mindenféleképpen. A magánpraxisban különben évi háromszáz-négyszáz új fölvételem volt. Ez évi háromezer-háromezer-ötszáz konzultációt jelentett. Voltak az elmebetegek, akik olyan öt-tíz percre jöttek, injekcióra vagy receptért. A pszichoterápiás esetek egy órára jöttek. Az elmebetegek tették ki a praxisnak körülbelül felét, de a munkaidő kilencven százalékát a pszichoterápiás esetek képezték. Aztán voltak szakértői esetek is: terhességmegszakítás, katonai alkalmassági vizsgálatok, aztán a törvényszéki szakértés kapcsán minden elképzelhető bűnügyi és polgári ügy. Reggel nyolckor kezdtem a munkámat, délben abbahagytam, egykor folytattam, hétkor befejeztem. Ez napi tíz óra, hétfőtől péntekig. Az egész adminisztrációt, az összes írásbeli munkát is egyedül végeztem húsz éven keresztül.

Negyvenöt éves koromban kezdtem el a magánpraxist. Akkor évente öt hét szabadságom volt. Ötven évesen hat hetem, a végén nyolc hetem volt. De fölpróvizva, hiszen egy praxist nem lehet nyolc hétre otthagyni, mert közben az emberek rosszul lesznek, öngyilkosok lesznek. Tehát az csak egészen kivételesen fordult elő, hogy három hetet egyben vettem volna ki. Inkább csak két heteket, hosszú hétvégéket töltöttem szabadságon. Úgy mondanám, hogy állati nagy munkát végeztem húsz éven keresztül. És ha elkezdődött a szabadság, betoltam a fiókot, bezártam az ajtót, és mentem a repülőterre. Hiszen mit csinálhattam volna Svájcban??? Nem volt egyetlen svájci barátom sem. Barátnóm volt, de ez egy másik kategória. Az ott nem úgy volt, mint Magyarországon, hogy az emberek összejárnak, barátkoznak.

En Magyarországon már megnősültem, de elváltunk. Ebből a házasságból van egy fiam, aki 1955-ben született. A kapcsolatunk nagyon jó, az édesanyjával is jó, anyagilag mindig támogattam őket. A második házasságból két fiam született, 1966-ban és 1968-ban születtek, Bernben. Mindhárman egyetememet végeztek. A kisebbek kétségkívül svájciak. De, és ez is egy érdekes dolog, az idősebbik már hét éve Magyarországon dolgozik. Tud magyarul, megtanult tőlem, és igen kedvező állást kapott, kedvező háttérrel: az egyik biztosító magyarországi vezérképviselője. A legkisebbik Svájcban maradt, az Unilevernél dolgozik. Jellemző, hogy a második nemzedék is valahogy még más, mint

a helyi lakosság, és nagyon gyakran az egyéb külföldiekkel házasodik. Tucátjával tudnék olyan példákat mondani, hogy magyar szülők gyermeke, aki Svájcban született, ott nőtt föl, elvesz egy holland nőt, férjhez megy egy norvéghoz, de nem svájcihoz.

A feleségem 1972-ben meghalt, mégpedig harminchat éves korában, hirtelen, egyik órától a másikra. Volt egy agyérfejlődési rendellenessége, és egy forró nyári napon ez az ér megpattant. Bevitték az idegsebészetre, de négy órán belül meghalt. Aztán még egyszer megnősültem, az a feleségem svájci nő volt, a házasság nem sikerült, és válással végződött. Amikor a feleségem meghalt, az ismeretségi körömből negyven hölgy jelentkezett, hogy mit segíthetnek. Nem mindenki akart mindent, volt, aki azt mondta, vegyem el feleségül, olyan is volt, aki főzni és takarítani akart. Aztán jelentkezett egy hölgy, aki mondta, hogy ő a Jehova tanúhoz tartozik, a férje is. Gyereük nem lehet, de szeretnének gyereket, és hogy nem léphetne-e be nálunk az anya helyébe, hosszabb időre. Nem tagadom, a haláleset nagyon megrázott, s ott álltunk ebben a helyzetben. Elmentem egy gyermekpszichiáterhez, aki azt tanácsolta: ne akarjak apaként is anya lenni, az nem jó. A gyerekeknek kell egy apa, aki az apai szerepben marad. Keressek egy nevelőnőt, aki ért a gyerekekhez, s ez a nő tíz-tizenkét évig maradjon a gyerekekkel. És ezt sikerült megvalósítani ezzel a hölgygel, aki tizenkét évnél is tovább maradt, és szépen, fokozatosan szakadt el a gyerekektől. Tizennégy-tizenhat éves korukban, tíz év elteltével már csak egy-egy órára jött, aztán egy héten kétszer jött, egy héten egyszer jött, végül már csak látogatták egymást. Én nem sílek például, az ő férje jó síelő, akkor elmentek velük síelni, nyaralni. És ezekkel az emberekkel ma is kapcsolatban vannak, voltak a vendégeink.

Szerintem ez a hölgy amit vállalt, száz százalékgig teljesítette. Jó anyagi helyzetben voltam, vettem egy házat Zürich környékén, fölvettem egy kertészt, egy takarítónőt, s én ennek a hölgynek anyagilag teljesen szabad kezet adtam, annyi pénzt használhatott el, amennyire szükség volt. Nem kellett fölírnia semmit, nem kellett elszámolnia. Ez eleinte lelki problémát okozott neki, mivel otthon mindenről el kellett számolnia fillérre. De nem élt vissza a helyzettel, és amikor a gyerekek elérték a tizennégy, illetve tizenhat éves kort, a hölgyet kvázi hivatalosan elbocsátottuk. Ő annak idején óránként húsz frankot plusz benzinköltséget kért. Ezt megkapta, így anyagilag sem jártak rosszul. Ez körülbelül annyiba került, mintha a gyerekek intézetben lettek volna, és így is számolta ki azt az óránkénti húsz frankját, ami akkoriban nem volt kevés pénz. A takarítónő még kevesebbet kért, szóval egy tisztességes megállapodás volt. Úgyhogy ennyit a gyerekekről...

Pszichoterapeutaként rengeteg órát töltöttem el emberekkel szemben ülve. Itt a sok egyéb mellett fölmerült bennem, hogy vajon mennyi közelség engedhető meg, mekkora távolság tartandó meg. Ez így, tételesen, centiméterre sehol sincs meghatározva. Hadd mondjak egy egyszerű példát: mit csináljon akkor a pszichiáter, ha egy páciens azt javasolja neki, hogy mivel olyan jól ismerik egymást, tegeződniük kellene. Volt egy páciensem, aki hozzám járt már vagy nyolc esztendeje, és odajön hozzám, hogy leégett a lakása és nincs biztosítása. Ott ül egy elszenesedett lakásban, mit csináljon? Mondtam neki, hogy majd meggondoljunk, addig is jöjjön hozzám lakni, van vendégszoba, költözködjék be. Nem lakott ott tovább három napnál, közben jött ez, az, a biztosító stb., és hát megoldottuk. Kapott tőlem régi bútorokat, kapott egy-két régi ruhát, amit ő leszolgált azzal, hogy visszavitte az üres kristályvizes üvegeket, segített ezt, azt, amazt. Ez egy határozott határátlépés. Hozzáteszem, hogy nem analitikus terápia volt, ez egy támogató terápia volt, kapott kulcsot a lakásomhoz és így tovább. Egy ilyen határátlépésnek a pszichoanalízisen belül a szigorú értelemben vett freudi absztinenciaszabály szerint nem lett volna szabad megtörténnie. Vagy mi a teendő akkor, ha a beteg elfogja az elkeseredés,

elkezd sírni, odajön hozzám, s a vállamra hajtja a fejét? Az ilyen kérdéseket a pszichiátriában nagyon hosszú ideig egyszerűen tabuként kezelték. Freud még a viktoriánus korszakban élt, a katolikus Bécsben. De a hatvanas évekbeli úgynevezett második szexuális forradalom után, mely a szemünk előtt zajlott le, egyszer csak megváltoztak a dolgok. Hirtelen észrevettük, hogy a nők félmeztelenül jelennek meg a strandokon. Eleinte volt egy kis társadalmi ellenállás ezzel szemben, de később az ilyen dolgok normálissá váltak.

Ezzel párhuzamosan a pszichiátriában is kialakult egy olyan tendencia, hogy a terápiában, nemre való tekintet nélkül, megengedhető a szexualitás, ha hasznos. Úgyhogy egyre több olyan esetről lehetett hallani, hogy egy páciensnek szexuális kapcsolata van az orvosával, s azt a páciens házastársa is normálisnak tartotta, s úgy ítélte meg, hogy ez is hozzátartozik a gyógyuláshoz. Pedig ez a tétel ebben a nyers, differenciálatlan formában soha nem stimmel, mert rengeteg visszaélésre adott alkalmat. Amikor aztán a szexuális forradalom egy kicsit elcsendesedett, a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján, egy ellenirányú mozgás kezdődött, mely igyekezett revízió alá venni a második szexuális forradalom következményeit. Ennek keretében kialakult – én így mondom – egy fundamentalista feminista irányzat, mely Amerikából indult ki, majd átcsapott Európába, s főleg a német nyelvterületeken vált erőssé. Ez abban különbözik a feminizmus mára klasszikussá vált második hullámától, hogy a férfit ellenségnek, azaz olyan lénynek tekinti, aki a nőt rendszeresen kihasználja. E szerint a nézőpont szerint a férfi mindíg tettes, a nő mindig áldozat.

Erről a témáról írtam egy könyvet. A könyv tizenkét saját eset elemzésével kezdődik. Ezek között vannak olyanok, amelyekben a legszigorúbban tartottuk a distanciát, majd azok az esetek következnek, ahol a távolságtartás nem volt ilyen szigorú, végül két olyan eset található, amelyben szexuális kapcsolat alakult a pszichiáter és páciense között. Ez utóbbiak a saját eseteim. Mindkettő a pályám elején történt. A könyvemben önkritikusan vitába szállok önmagammal, s az első esetet egyértelműen hibának, egy tapasztalatlan kezdő orvos hibájának tekintem. A szexuális kapcsolat egyébként a terápia befejeződése után jött létre, abban a hitben, hogy nagy szerelem lesz belőle. Eléggé kritikátlanul, naivan mentem bele ebbe az ügybe, ami rosszul végződött. Nem tragikusan, de tényleg nem lett belőle semmi: se kis szerelem, se nagy szerelem. Egyszerűen láttuk, hogy ez egy zsákutca. És ezt nem lett volna szabad, nekem nem lett volna szabad belemennem ebbe a kapcsolatba. Vannak más szexuális esetek is, melyekről leírom, hogy szerintem ott nem történt hiba, mert a hölgy, akivel ez a dolog történt, a terápián belül komoly hasznát vette az orvosával kialakult szexuális kapcsolatnak. Ezenkívül leírtam még olyan eseteket is, amelyeket a kollégák meséltek el. Van egy olyan, amelyben az orvos elutasítja a páciens közeledését, és van egy homoszexuális eset, két nő között.

Az ezt követő elméleti részben kifejtem, hogy biztosan nem megengedhető az a fajta szex, amelyik az orvos egyoldalú kívánságából indul ki. El tudok azonban képzelni olyan szexuális közelséget, amely a beteg önérzetét emeli, fölépít benne egy viszonyt a közelséghez, gyengédséghez, melegséghez. De van néhány megszorítás: a szexuális kapcsolatot nem kezdeményezheti az orvos, a felelősség az orvosnál marad, nem lehet belőle konzumkapcsolat. Azért ne járjon valaki pszichoterápiára a mozi helyett, mert itt a betegséglejű számlájára rendszeresen kap egy kis szexet. Fontosnak tartom megjegyezni: a szexualitás nem ott kezdődik, hogy lefekszünk és izélünk, hanem eleve benne van minden férfi–nő, illetve nő–férfi kapcsolatban, s már a kéznyújtás pillanatában valamilyen formában mozgásba jöhet. Tehát a szimpátia, az antipátia, a szexuális gondolatok, fantáziák és álmok is idetartoznak – a legszigorúbb testi distancia megtartása mellett is.

A lényeg: a szexualitás önmagában nem terápia. Csak akkor van helye a terápiában, ha világosan kijelöltettek a terápiás határok, megoldott az állandó kontroll, amelyhez

hozzátartozik a szupervízió is. De a szupervízió sem abszolút garancia, mert a szupervízió nagy része gyakorlatilag egy baráti összejövétel, ahol megisznak egy kávét, és nincs igazi kontroll. Tehát ez a kontroll bizony törékeny, hiszen felülkerekedhetnek a saját igények, ösztönök, kívánságok. Ezért ezt a kérdést meg kell tárgyalnunk, s tisztáznunk kell, mit tegyünk és mit ne tegyünk szakmai szabállyá, meddig tart az egyéni felelősség, illetve hol húzódnak a szakmai és a törvény szabta határok. Én ezt a vitát szerettem volna elkezdni a könyvvel, mely 1994 szeptemberében jelent meg, ha jól emlékszem, kétezer példányban.

És aztán hetekig nem volt semmi reakció. A szakmai lapunknak beküldtem a könyvet, hogy legalább a szakma adjon egy hivatalos recenziót. De egy jó fél évig nem jött vissza onnan semmi. Aztán elérkezünk 1995. március 24-éhez. Este főhív valaki telefon a *Tages-Anzeiger*től, ez a *Blick* után a legnagyobb példányszámú svájci napilap, komolyabb, mint a *Blick*, de messze nem éri el a *Neue Zürcher Zeitung* színvonalát, inkább népszerű, széles körben terjeszthető lap. Pár jelentéktelen kérdést tettem föl, ilyeneket, hogy valóban én írtam-e ezt a könyvet, és ha igen, a benne lévő személyek valóság-e vagy sem és így tovább. Aztán másnap, szombaton megjelent az első oldalon egy hatalmas cikk, „Szexuális határátlépés a pszichoterápiában” címmel a könyvemről, amit – így az újság – egy régi, ismert pszichiáter, egy törvényszéki szakértő írt. Aztán szombaton tíz órára hirtelen nagyon érdekes ember lettem, mert ott tolongtak az újságírók, a helyi televízió, majd szerdáig elég nyitott formában folyt a diskurzus róla, kollégák is jelentkeztek, hogy vitatkozzunk a rádióban, vitatkozzunk a tévében, vitatkozzunk az egyesületünkben és így tovább.

Aztán hétfő és szerda között egy feminista csoport, amely hivatalosan tanácsadó központ formájában működött, talált egy nőt, akit én tíz-egynéhány évvel azelőtt kezeltem. Az ő esete nincs benne a könyvemben, mert nem volt különösebben lényeges és érdekes eset. A hölgy később nagyon hálás volt a kezelésért, négy év múlva jelentkezett, és elmesélte, hogy közben elvégzett egy tanfolyamot, szociális védőnő lett, nagyon örül, és hogy nekem köszönheti. Javasolta, hogy üljünk össze és igyunk meg egy pohár bort ennek öröme. Meghívtam hát egyszer vacsorára, elbeszélgettünk, majd tíz esztendőnyi szünet következett. És akkor, nagy meglepetésemre, 1995 márciusában ez a nő jelentkezett a helyi feminista csoportnál, és azt állította, hogy én kvázi szexuális jellegű nyomást gyakoroltam rá, s igen mérges voltam, amikor sikertelennek bizonyult a követelése. Mondanom sem kell, ez egy teljesen koholt konstelláció volt.

Ezt követően ezt a nőt favorizálta a tévé. Legalább tízszer föllépett a legkülönbözőbb adásokban, a helyiben, az országosban, a müncheniben, az RTL-nél, az ARD-nél, mindenhol föllépett névtelenül, de feljelentést nem tett ellenem. Rólam név szerint beszélt, jóllehet ő maga névtelen maradt. És a tévéseknek mindig azt mondta, hogy oda, ahol a Pintér doktor személyesen megjelenik, oda ő nem megy. A tizedik fellépése után az ARD-től fölhívtak, hogy el tudok-e menni Münchenbe, mert ez a hölgy is jelen lesz. Aztán két nap múlva jön egy újabb telefon, hogy sajnálják, engem nem tudnak meghívni, mert akkor a hölgy lemondaná a szereplést.

Eleinte még kiegyensúlyozottan zajlott a vita, pro és kontra, mígnem a következő történt. Én terápiás csoportot is vezettem húsz éven keresztül. 1980-tól jártam Magyarországra is, rendszeresen tartottam a kollégák között is tréningeket. A német svájci televízió bejelentkezett hozzám az egyik estére. Amikor jöttek, látták, hogy a csoportom tagjai még ott vannak. Nem akar valamelyikük nyilatkozni? – kérdezték. Ketten jelentkeztek. Az egyik egy férfi volt, aki azt mondta, hogy korrekt embernek ismer engem, hogy ezt meg azt köszönheti nekem, meg hogy az egész csoport szeret és tisztel. És így tovább. Aztán megszólalt egy nő is, aki azt mondta, hogy ő nálam tanulta meg egy pár hónap alatt, hogy szabad volt odajönni hozzám, szabad volt odatámaszkodni a vállam-

hoz, és ezzel egy húsz éve fennálló, kemény, mély félelem oldódott föl benne, és hogy ez milyen katartikus élményt jelentett számára, s hogy mennyire hálás nekem ezért.

És csodák csodája, amikor jött az adás, mindkét csoporttagomat kivágták belőle, és megint jött az a nő, akiről már beszéltem. Ez volt szerdán este. Csütörtökön reggel megjelent a rendőrség és letartóztatott, mondván, biztos tudom, miért. S mint megtudtam, tulajdonképpen az egészségügyi és igazságügyi kantonális minisztérium tett hivatalból följelentést ellenem a betegek kényszerhelyzete kihasználásának gyanúja jogcímen. És akkor huszonegy napig vizsgálati fogságban tartottak. Amikor bent voltam, hallottam, hogy a rádió mindennap bementa, hogy jelentkezzenek azok a páciensek, akik úgy érzik, hogy doktor Pintér őket szexuálisan vagy más szempontból kihasználta. Erre jelentkezett tizennégy személy, de egyik ügy sem volt szexuális ügy. Mindez, ha belegondolunk, nem is rossz arány, hiszen az évek alatt nekem legalább tízezer páciensem volt már.

Ebből a tizennégyből négy olyan volt, aki a neurológiai vizsgálatot félreértette, és úgy érezte, hogy valami szexuális zaklatás történt, ugyanis ehhez a vizsgálathoz le kell vetkőzni. Volt egy nő, vele szembesítettek is egyébként, noha csak egyszer vagy kétszer volt nálam. Nos, neki az volt a problémája, hogy őt egyszer egy néger fiú, aki a barátja volt, megerőszakolta vagy majdnem megerőszakolta, már nem is emlékszem pontosan, s amikor ezt elmesélte nekem, sírva fakadt, odaugrott hozzám, odaült az ölembe és rám támaszkodott. Ezt én toleráltam körülbelül három-négy percig, erre ő megnyugodott, visszaült, folytattuk, kész, hazament. Azt mondta, hogy amíg ő az ölemben ült, addig az egyik kezem a melléhez ért a ruhán keresztül. Ez volt a vád. Ezt a bíróság nem fogadta el bűncselekménynek.

Volt még egy ügy, aminek kapcsán konfrontáltak. Ez egyébként le van írva a könyvemben is. Az egészek az a lényege, hogy egy hölgy a férjével szemben állandóan agresszív érzéseket nyilvánított, jöllehet volt három gyerekük, de ő mindig frigid volt, és valahogy úgy képzelte, hogy én lennék az a férfi, aki őt bevezeti az igazi szexualitásba. Én legalább egy évig mondtam neki, hogy ez illúzió, mivel a probléma nála van, az nevezetesen, hogy negyvenéves elmúlt, és még sohasem volt orgasmusa. Ezért fölépített egy elméletet a férje ellen. És fölépített egy másik elméletet is, miszerint én lennék az a megváltó személy, aki őt bevezethetné a szexbe. Mondom egyszer neki: hogyan képezed el? Vetközzünk le! – válaszolja. Jó, levetköztünk. – Feküdjünk le? Jó, lefeküdtünk. Tíz percig feküdtünk úgy, mint két kirakatbaba, mozdulatlanul, senkinek nem volt semmi szexuális ingerenciája, nekem biztosan nem, de azt hiszem, neki sem. És akkor mondta, hogy Emilio, mutasd meg, hogy kell! Mondom neki, hogy mutassam meg, amikor bennem nincs semmi szexuális inger. Benned van? Tulajdonképpen nincs, mondta. Azzal fölöltöztünk, és ő elment. Na, ő is jelentkezett. Amikor vártuk az előszobában, akkor már nem voltam letartóztatva, még adott is két pusztit: ne haragudj, Emilio, de muszáj volt eljönnöm, mert mi történik, hogyha a rendőr vezet elő. Nem volt nagyon intelligens hölgy.

Ez a két konfrontáció volt, több nem. A többi olyan volt, hogy én állítólag meg akartam volna mérgezni a beteget, meg hogy én egy hibás szakvéleményt írtam róla; vagy hogy inkorrekt számlát állítottam ki. A huszonegyedik napon végül elbocsátottak, és pár hónap múlva megszüntették az eljárást. A börtönben különben fizikailag oké volt, én egy svájcival voltam egy cellában, aki rendes volt velem, igaz, hogy már majdnem két éve volt bent. Engem a börtönben mindenki ismert már a tévéből, a személyzet pedig amúgy is ismert, hiszen szakértőként gyakran jártam korábban oda, ismertem a börtönt is elég jól. A külső feltételek viszonylag jók voltak, volt egy saját kis fürdőszobánk, zuhanyozni ugyan nem lehetett mindennap, csak hetente kétszer, mosakodni, vizelni, nagyszükségelni lehetett rendszeresen, volt rádiónk, televíziónk, rendes koszt, emberi bánásmód. Megkaptam a leveleimet, noha cenzúrázva, írhattam is, azt is cenzúrázták. Például, ha

Magyarországra írtam, angolul írtam, mert nem akartam komplikálni, hogy magyar tolmácsot kelljen fölvenniük.

Nos, amikor kijöttem, folytatódott a tévés és az újságkampány ellenem. Megszámoltam: ezernégyszáz cikk jelent meg rólam Svájcban, Németországban, Franciaországban, Olaszországban és Ausztriában, egy pedig Magyarországon. Ez utóbbiban az volt, hogy egy hazánkfia áldozatul esett a konzervatív, elmaradott svájci társadalomnak. Miután kijöttem, még milliószor meginterjúvoltak. De akkor már tudtam, hogy tulajdonképpen mindegy, mit mondok, akkor is, ha azt mondom, hogy nem adok interjút, akkor is lesz adás belőle, jön a kövér nő, s az egész adást az én káromra vágják össze. Mert a kilencvenes évek közepén, Svájcban a feminista szempont volt az uralkodó. S miután engem letartóztattak, már senki nem mert mellettem nyilatkozni. De érdekes módon csaknem minden páciensem kitartott mellettem. Persze elmaradtak a törvénytörési esetek, a katonai esetek, minden, ami hivatalos volt. És rengetegen jöttek hozzám, akik az én pártomon voltak. Odajöttek, s mondták, hogy tudom-e, mennyire tisztelnek engem. Ügyvéd is írt, hogy ő ingyen is véd engem. Szóval rengeteg szimpátiamegnyilvánulás irányult felém, de sajátos módon ez nem jelent meg a médiában. Ott csak a negatívumokat közölték a letartóztatásom után. Volt egy pszichológus kollégám, aki hét levelet írt az érdekemben, és hétszer aláírta hamisan mindenféle más nevekkal, s hét újságnak elküldte, de egyik sem közölte. Azaz: hivatalos stigmatizációban volt részem. Olyan érzésem volt, mint 1952-ben Magyarországon, amikor senki nem mert volna hivatalosan kiállni, mondjuk, Tito mellett. Az én érdekemben sem mert senki egy szót sem szólni. Amikor a rádióban fölszólították a társadalmat, hogy jelentkezzenek és jelentsenek föl azok a nők, akiket szexuális zaklatás ért, rengeteg orvost, sőt még egy papot is följelentettek. De különös módon ellenük nem indult eljárás, őket nem tartóztatták le, a sajtóban senkinek a nevét nem közölték, csak az enyémet. És hiába mentett föl a bíróság, a svájci pszichiátriai egyesület egy vezetőségi ülésen kizárt a tagjai közül, majd két hónappal később, szeptemberben bevonták a praxisengedélyemet is. Indokaik ugyan nem voltak, de a minisztérium arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem kell hogy törvényesen elítéljenek, elegendő, hogy a bizalmuk megingott bennem. Ilyen értelemben a praxisengedélyem megvonása abszolút az első eset volt Svájcban. Kiszámoltam, hogy egy ügyvéd havi öt-tízezer frankba kerülne, kiszámoltam, meddig bírnám anyagiakkal. Végül a praxiselvonási határozatot megfellebbeztem. Ez a Közigazgatási Bíróság elé került, és 1995 végén még nyitva volt. Akkor visszaadtam a praxisengedélyemet, és hazaköltöztem Magyarországra.

Én egyébként úgyis hazajöttem volna a nyugdíjaztatásom után, mert az volt az érzésem, hogyha nem dolgozom, akkor mi az ördögnek legyek Svájcban?! És valóban, ma a nyugdíjamat kapom rendszeresen, és most lassan itt kezdek ismét tagja lenni a magyar társadalomnak, mint 1956 előtt, míg Svájcban – a munkától eltekintve – a társadalmon kívül éltem. Nem bántam meg, az élettársam sem bánta meg, hogy idejöttünk. Ő Magyarországon nagyon jól érzi magát, sokszor érzi úgy, mintha otthon lenne, Olaszországban. És ilyen érzésem gyakran van nekem is. Mert véleményem szerint Magyarország nem valamilyen német vagy holland úton halad, hanem inkább az olasz úton. Sőt, még pontosabban tudnám lokalizálni Magyarországot: valahol Milánó és Róma között van a helye, Firenze központtal. Ez lenne Olaszországnak az a része, amelyhez mi, magyarok leginkább közelállók vagyunk, és nagyon jól el tudom képzelni, hogy ebben az országban egy középolasz típusú fejlődés megy majd végbe – teljesen függetlenül attól, milyen kormányunk lesz, hiszen a mindennapi élet boldogsága nem a kormányoktól, hanem az egyének munkájától és – etikus vagy nem etikus – magatartásától függ.